

МАЛЯРЧУК О.М.

СТАНОВЛЕННЯ ХІМІЧНОЇ ІНДУСТРІЇ ПРИКАРПАТТЯ: УСПІХИ І ПРОБЛЕМИ

У статті проаналізовано етапи економічного розвитку краю від традиційних промислів, ремісничого виробництва до підприємств фабричного типу і сучасного виробничого об'єднання, історію зародження та становлення хімічної галузі промисловості у процесі вдосконалення солеваріння, відкриття калійних солей, заснування на цій базі перших акціонерних товариств за часів Австрійської імперії і до "гіганта хімічної промисловості Прикарпаття" ХХ століття - "Хлорвінілу".

Масштабне будівництво промислових підприємств, котре забезпечило робочими місцями активне населення краю, призвело до розбудови інфраструктури населених пунктів і містечок, підтримки соціальної сфери й в цілому було позитивним чинником для розвитку Станіславської (з 9 листопада 1962 р. - Івано-Франківської області) упродовж століть. Однак внаслідок зростання виробничих потужностей - виснажувалися природні ресурси, не враховувалася здатність екосистеми до самовідновлення і самоочищення, що завдало руйнівного впливу здоров'ю людей. Для урбанізованого західноукраїнського регіону спільним явищем стало повсюдне слабо контрольоване органами влади забруднення промисловими підприємствами атмосферного повітря і водних ресурсів. Підприємства хімічної промисловості області, вносячи значний вклад у розвиток промисловості країни, інтенсивно забруднювали навколишнє середовище, заклали екологічні проблеми.

З 17 до 25 березня 2011 р. у м. Калуш Івано-Франківської області працювала група фахівців під керівництвом заступника директора Рахункової палати В. Форостяна. Згідно їх висновків: "Надзвичайна екологічна ситуація у Калуському промисловому вузлі склалася внаслідок прийняття свого часу неправильних технічних, екологічних рішень щодо розміщення та експлуатації хімічних підприємств, а також варварського використання землі, корисних копалин, злочинного нехтування природоохоронним законодавством. Накопичення невирішених проблем не просто загострилося до краю, а перезріло" [1]. Проблеми Калуша набули резонансу (підписано указ Президента № 145 від 10 лютого 2010 р., ухвалено постанову та Закон про визнання Калуша і сіл Кропивник і Сівка-Калуська Калуського району зоною надзвичайної екологічної ситуації). З державного бюджету виділялося майже півмільярда гривень на фінансування цілого комплексу заходів. Однак обсяги отруйних розсолів і загроза прориву Домбровського кар'єру постійно зростають, а також можливість проникнення у водоносні шари і забруднення басейну р. Дністер, що є джерелом водопостачання багатьох населених пунктів України та Молдови. Поряд із цим зростають загроза і вірогідність проникнення в екосистему токсичних відходів гексахлорбензолу та інших отруйних речовин.

Малярчук Олег Михайлович - кандидат історичних наук, доцент кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Новими для української науки стали проблеми аналізу соціально-екологічного розвитку Західного регіону України - урбоекологічні дослідження. Процеси, що зумовили регіональну екологічну кризу - наслідок нерационального розвитку господарського комплексу.

Певну наукову цінність становлять книги, брошури, статті з історії промислових підприємств [2; 3] та населених пунктів [4; 5; 6], виданих у дорадянські і радянські часи. У науково-популярних книгах "Історія фабрик і заводів" [7] на конкретному документальному матеріалі висвітлювалося створення великих промислових підприємств України. Ціла низка праць присвячена виробничому об'єднанню "Хлорвініл" у м. Калуш, трудовій діяльності багатотисячного колективу хіміків. Цікавий фактичний матеріал містить серія "Вчені України - народному господарству" [8; 9] тощо. Специфіка побудови історичних нарисів радянського періоду полягала в надмірній героїзації "революційної активності трудящих мас". Ні одне видання не обминало "віх історії", а особлива увага акцентувалася на боротьбі за комуністичні гасла. Радянська історіографія, художня література, преса створили образ двох українців-західняків - "злого" і "доброго" ("негативного" і "позитивного" героя). "Позитивний" герой - галичанин-комуніст (українець, поляк, єврей) - прибічник комуністів і соціалістів, щирий симпатик УРСР і СРСР та всього "трудового люду". "Негативний" герой - той, що бореться за незалежність, вістря критики спрямовувалося на українців і Греко-католицьку церкву на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким. Образом було саме слово "самостійність", а "тризуб" - знак, що символізував "злих українців" (до них зараховували й "петлюрівців", "мазепинців", "оунівців"). На жаль, це спостерігається і в сьогоденні, маніпуляції "термінами" - "бандерівці", "націоналісти", "западенці", "галіціанти", "католики" "фашисти" тощо.

Вітчизняними науковцями доволі широко розкрито картину соціально-економічних процесів, що проходили на західноукраїнських землях у XIX - XX ст. Це, перш за все, наукові праці В. Грабовецького [10], В. Барана [11], С. Васюти [12], О. Васюти [13], Ю. Гумена [14], С. Давидович [15], О. Крайника [16], О. Малярчука [17], Р. Чигура [18] та інших. До наукового обігу залучено значний обсяг матеріалу з архівних джерел, що зберігався у закритих фондах. Проте ці дослідження не можна вважати достатніми і вичерпними.

Мета статті - висвітлити історичні етапи становлення і формування хімічного комплексу Прикарпаття від найдавніших часів - сільських промислів до підприємств фабричного типу і гіганта хімічної індустрії XX століття; проаналізувати розвиток солеваріння, на базі якого сформувалися калійне виробництво і "велика хімія", реальні досягнення і прорахунки; довести, що вагомі результати були досягнуті ще задовго до встановлення радянської влади на Західній Україні, а влада "робітників і селян" розпочинала будівництво "світлого майбутнього" не "на голому місці". Об'єкт дослідження - розвиток хімічної промисловості на Прикарпатті. Предмет - особливості становлення Калуського виробничого об'єднання "Хлорвініл".

Населення Прикарпаття здавна займалося різними промислами. Сільські ремісники обслуговували двори своїх односельців, шляхетські, а також виробляли продукцію на ринок. До ремісників належали гончарі, бондарі, каменярі, ковалі, слюсарі, золотарі, теслі, стельмахи, шевці, ткачі, кушнірі, мельники. Наявність лісових масивів сприяла розвитку

деревообробних, а розвиток тваринництва - шкіряних промислів. До промислів належало випалювання попелу (поташу), обробка заліза, виробництво скла, селітри. Науковець В. Грабовецький доводить, що домінуюче місце серед них займало солеваріння. Місце, де продукувалася сіль, звалося банею або жупою. Такими родовищами на Прикарпатті славилися околиці Дрогобича, Болехова, Долини, Калуша і особливо Коломиї [10, с. 33]. Прикарпатські соляні шахти беруть початок з виварювання кухонної солі. Спочатку варили сіль у великих мисках "до сухості". Під впливом солеваріння в Угорщині було запроваджено варіння солі в так званих "патемках" або "чарунах". Виварювання в таких посудинах відбувалося вже до певного ступеня, скристалізовану сіль формували у стовпчики у формах з березової кори. Ці стовпчики просушували, виставляючи колом один на одному, а до середини насипали горючого вугілля і закривали металевою кришкою. Такі стовпчики (звані "стольмами", "стовиками") стали називати "топками". Наверху "топок" витискали п'ятираменний хрест, правдоподібно герб Потоцьких як найбільших власників соляних жуп (солеварень) в давній Галичині. Як вважає один з перших дослідників виробництва калійних солей Юзеф Грайнер - пам'яткою про угорську назву в Червоній Русі є назва "баня", яка походить від слова "банія", що означає копальня [2, с. 8]. З цією назвою в Калуші зустрічаємося і сьогодні.

Спочатку на Прикарпатті сіль отримували з ропи, яку черпали з боліт чи ям. Дещо пізніше ропу для варіння солі черпали з примітивних шахт. З часом з тих шахт протягли штреки з метою подавати більшу кількість прісної води для лугування покладів і піднесення продуктивності. Бочкову сіль варили переважно у літній час і використовували працю як найманих робітників, так і панщинних селян (варіння солі заміняло панщинні дні). Так, Петранківська жупа була королівською, тому дрова для солеваріння безкоштовно надавалися з державних лісів (скарбу). Збут бочкової солі зі скарбових солеварень відбувався за державний кошт [6, с. 16].

Крім королівських, шляхетських і духовних бань, були ще й селянські. Масове виробництво солі сприяло розвитку спеціального промислу, який звали "прасольство". Ним займалися селяни, яких звали "прасолами" або "фірманамі". Щоб стати прасолом, потрібно було мати віз з волами і сплатити відповідний податок [10, с. 34-35]. На виробництві солі працювали спеціалісти-ремісники, заготовлювачі та інші допоміжні робітники. На банях працювали ремісники "зваричі", "кератники", "бондарі" та інші. У солеварнях - гірники, що добували соровицю з глибини. Кератники слідкували за витягуванням росолу з криниць; паличі розпалювали вогонь під котлами. Головними вважалися зваричі, що виварювали сіль. Рубачі рубали готову сіль, набивачі - набивали бочки сіллю, возовиці - розвозили. Окрему групу складали бондарі, що виготовляли тару для солі - дерев'яні бочки, а ковалі - виготовляли панви і черени.

У 1772 р. після першого поділу Польщі і приєднання Галичини до Австрії всі "покутські бані" перейшли у державну власність - Делятинське управління, що перебувало у місті Надвірній. У Калуші існувало 3 соляні шахти: "Могила", "Варвара" з соровичною глибиною 76 м та нова - 50 м, в якій і відкрили поклади каїніту. Калуш був власністю князів Чарторийських. 1 травня 1782 р. було підписано договір з адміністрацією державних маєтків

і калузькі солеварні кухонної солі (Калуш з Банею і 32 селами) перейшли у власність австрійської казни. Під час буріння свердловини № 4 в травні 1804 р. на глибині 50 м натрапили на каїнітовий пласт товщиною 15 м - відкрили "гірку сіль". Ця копальня й стала основою промислового розвитку Калуша у подальші десятиліття й століття. У 1810 р. у свердловині № 5 на глибині 45 м знайшли такий самий каїнітовий (сильвінітовий) пласт. Обидва ці відкриття не викликали особливого зацікавлення. Вироблена з цієї сировини кухонна сіль була дуже важка і гірка. Купці відмовлялися її купувати, бо не було споживачів. У наступні роки вкопували такі ж кристали у різних місцях виробітків та посилали у Відень на аналіз та дирекції державного майна у Львові. У керівництва австрійського уряду вони ніякого зацікавлення не викликали [2, с. 9]. У 1854 р. встановлено, що "гірка сіль" - це каїніт (сильвініт).

У 1861 р. із доповіді професора Генріх Розе на зборах Геологічного товариства в Берліні науковий світ дізнався, що калійні солі, відкриті в досить великих запасах у Страсфурті в Німеччині, знаходяться і на Прикарпатті. В наступному році під час дискусії в австрійській Державній Раді про адміністрування і монополію соляних родовищ звернули увагу на добування калійних солей, які в Німеччині користувалися популярністю. Під впливом відкритих пруських розробок каїніту карналіту австрійські промисловці звернулися в Міністерство фінансів з проханням вивчити соляні родовища Галичини. Це прохання задовольнили, а Міністерство фінансів дало наказ направити проби солей і ропи для аналізу. Хімік Кріпп підтвердив, що в Калуші знаходяться запаси калійних солей, придатних для промислового використання. Крім відкритого в Калуші мінералу, званого "сильвінітом", "сильванітом", у 1868 р. відкрито новий - "каїніт", в якому за тодішніми аналізами було 48,63 % сульфату магнію, 30,20 % хлориду калію і 21,15 % води [2, с. 12].

У 1867 р. було створено приватне підприємство для експлуатації запасів калійних солей в Калуші. Його засновниками стали граф Альфред Потоцький, Бенедикт Маргулієс і Віктор Оффелгайм. З ними австрійське Міністерство фінансів 18 грудня 1867 р. уклало договір, який скоро був розкритикований як некорисний для державної казни. 1 липня 1869 р. був укладений новий договір, згідно якого казна орендувала калузьку шахту разом з навколишніми лісами впродовж 40 років. Підприємство зобов'язувалося державним соляним складам 100-120 тисяч центнерів продукції щорічно ціною 50 центів за центнер (згідно першого договору - 12 центів). Цього ж 1869 р. почала працювати в Калуші фабрика з переробки калійних руд, виробництва і продажу хлористого калію. Нове акціонерне товариство під назвою "Калузьке гірниче товариство по видобутку калійних солей, Б. Маргулієс і Компанія" [2, с. 11]. Продуктивність праці була вкрай низькою, а собівартість продукції - високою. Каїніт добували і переробляли вручну. У 1875 р. акціонерне товариство збанкрутувало [7, с. 9].

Імовірно, що головною проблемою для товариства була відсутність залізничного сполучення, найближча залізнична станція знаходилася за 30 км від Калуша у Бурштині. Тільки 1 січня 1875 р. була відкрита залізнична вітка Стрий - Станіслав. Затрати на перевіз продукції були надто великими. Перевезення з Бурштина до Відня одного центнера продукції коштувало 1 злотий 62 центи, в той час, як аналогічне із Страсфурта до Відня - 75 центів, хоча відстань була на 58 миль довшою. До цього долучилися проблеми,

пов'язані з обвалами на шахті - припинення гірничою інспекцією в Кракові добування сировини головною свердловиною та біржові операції в Австрії. У банкрутстві Калуського підприємства відіграла роль й конкуренція. На австрійських ринках спеціально знизили ціну на калійні добрива з Німеччини з метою знищити конкурента з Галичини. На підставі окремого розпорядження Міністерства фінансів Австрії від 15 лютого 1877 р. у Калуші з 1 березня цього ж року розпочала діяльність управа солеварень. Калуська солеварня являла собою цілий промисловий комплекс. Її соровичні шахти глибиною 160 м, довжиною 710 м і шириною 350 м ділилися на три головні горизонтальні розрізи і були з'єднані з двома денними шибамі (№ 4 і № 5). Калуська сіль містила в собі поклади камінної солі, яка утворювала верхні шари. Під ними знаходився шар кухонної солі, що містив понад 60%. Місцями в самому мулі знаходилися гнізда або "великі булки чистої солі" [5, с. 121-122].

Під постійним наполяганням великих землевласників австрійський уряд в 1883 р. оголосив конкурс на оренду запасів калійних солей в Калуші. Осіб, бажаючих взятися за справу, не виявилось, а тому в 1887 р. держава розпочала експлуатацію фабрики. Якщо у 1889 р. продукція становила всього 5 вагонів, то у 1890 р. - 60. У цьому велика заслуга доктора Станіслава Мізевича, який вплинув на Галицький сейм і Крайовий відділ. Він, перебуваючи на посаді керівника соляного департаменту у Крайовому відділі, провів ґрунтовне вивчення ресурсів калійних солей Прикарпаття. Стебницько-калуський пояс тягнувся 76 км довжиною і 3-4 км шириною. Серед Прикарпатських родовищ калійних солей виділялося три райони: калусько-голинський, Велика Тура - Моршин, стебницький. У 1902 р. на глибині 257 м відкрито восьмиметровий шар сильвініту. Щорічно видобувалося 10-15 тис. тонн калійних солей. При допомозі посла в галицький сейм і члена Крайового відділу доктора Владислава Ягеля йому вдалося переконати маршалка (голову) сейму графа Станіслава Бадені та міністра фінансів у Відні Залеського в доцільності експлуатації калійних солей краю. Ця складна боротьба увінчалася успіхом, в результаті чого Крайовий відділ отримав дозвіл на продовження гірничих робіт в районі Калуша [2, с. 14].

Нова акціонерна спілка під назвою "Калі" розпочала свою діяльність вже у 1909 р., а всі процедури оформлення завершилися 16 червня 1910 р. Засновниками спілки стали - Мечислав Брикчинський, Роман Хлібовський, Зигмунд Гроблявський, Мар'ян Ярошинський, Станіслав Маєвський, Казимир Маєвський, граф Едуард Мецельський, граф Станіслав Мемельський, Генріх Потворовський, Генріх Прек, Вінцент Розвадовський, граф Станіслав Семенський, Ян Васунг, Мечислав Віктор. Капітал, вкладений у спілку, становив 616 тисяч корон. Акціонерне товариство домоглося від Міністерства фінансів концесії на велику площу Прикарпатського краю. Концесія була отримана у 1911 р., але Крайовий відділ поставив умову, що фінансування цілої справи буде проводити промисловий банк у Львові, а членами акціонерного Товариства будуть тільки місцеві капіталісти. Товариство "Калі" провело цілу низку пошуків, які вичерпали його фінанси. Акціонери втратили все своє майно, яке вкладали в акції Товариства, і повністю розорилися. Один із них - Мечислав Брикчинський покінчив життя самогубством. Таке становище загрожувало ліквідацією Товариства. У зв'язку з цим Товариство "Калі" вирішило порозумітися з Крайовим відділом [2, с. 16].

У 1913 р. встановлено, що родовища калійних солей високо перспективні, а вартість сировини, яку можна видобути, оцінена в 13 млн крон. Німецькі і місцеві спеціалісти підтвердили, що відкриті в калуській шахті запаси калійних солей становлять значний економічний інтерес. За час державної експлуатації млин на калуській солеварні продукував 10, а в лютому 1914 р. 14 вагонів на добу. В результаті затвердження статуту 15 травня 1914 р. скликано загальні збори і створено "Акціонерне товариство експлуатації калійних солей". Налагодженню виробництва завадила Перша світова війна. В кінці серпня військові дії в околицях Калуша спонукали до припинення робіт. Шахта не зазнала великої шкоди, згорів тільки склад і дрібне устаткування. В лютому 1915 р. розпочато клопотання про отримання дозволу на повернення керівника шахти інженера Юзефа Туркевича, що перебував у примусовій евакуації [2, с. 20].

Найбільш загрозливим для акціонерного Товариства було те, що з причин військових дій воно не отримало дозволу на продовження геологорозвідувальних робіт, яке закінчилось для Станіславського округу 19 вересня, Дрогобицького 21 жовтня 1914 р. З метою запобігти одержанню прав сторонніми особами, про свої права на окремі площі заявили консультант Товариства інженер Заранський і директор Лагочінський. Незважаючи на військові небезпеки, завдяки Юзефу Туркевичу вдалося налагодити роботу на шахті. Якщо у 1917 р. було прокладено 191 м головного штреку, то на кінець 1919 р. він становив вже 366 м, що за тодішніми умовами праці було великим досягненням.

24 листопада 1920 р. попередню назву було замінено на "Акціонерна спілка експлуатації калійних солей". Організаторами Спілки були: Крайовий відділ Королівства Галичини та Лодомерії, Промисловий банк у Львові, Спілка "Калі". Крайовий відділ передав право експлуатації і добування калійних солей в районі Калуша новій польській владі. У зв'язку з розпадом Австрійської імперії було переконвертовано акційний капітал на польські гроші. У 1921 р. на калійному комбінаті працювало 310 робітників, 3 інженери, 7 адміністраторів. Підприємство виробляло у рік 3,4 тис. тонн каїніту і 15,3 тис. тонн сильвініту. У фінансовому обігу II Речі Посполитої до 1923 р. марка була нестійкою (валюта без золотої основи). Продукція на внутрішньому ринку реалізовувалася через неї. Необхідне устаткування і матеріали для підприємства оплачували чужою валютою, курс якої постійно мінявся коливаннями на біржі.

22 квітня 1925 р. на основі рішення загальних зборів і згідно з розпорядженням президента II Речі Посполитої від 25 червня 1925 р. капітал становив 5 млн злотих. Пакет акцій, який був власністю Крайового відділу, перейшов у власність уряду Польщі. У зв'язку з ліквідацією спілки "Калі" її акції розділено між окремими членами. Її місце зайняло акціонерне товариство експлуатації солі поташової - "ТЕСП".

Міністерство сільського господарства і міністерство промисловості і торгівлі наполягало на збільшенні видобутку калійних солей. При допомозі інженера Туркевича і Маєвського вивчено попередні відкриття каїнітів і сильвінітів у Стебнику на Львівщині. У стебницьких запасах було виявлено чотири пласти з вмістом 14-47 % хлориду калію товщиною 20 м, що виступило поштовхом до розробки цих родовищ 27 лютого 1922 р. У 1923

р. шахта в Стебнику почала давати продукцію - 6,5 тис. тонн калініту, а через рік розпочато будівництво фабрики хлориду калію. Якщо через чотири роки видобуток калініту у Калуші становив 23482 тонни (сильвініту - 148331 тонна), то у Стебнику - 104792 тонни. Спілка уклала договір на 40 років про оренду даного об'єкта. Фінансова ситуація підприємства постійно погіршувалася, а в 1927 р. сягнула вершини балансової нестабільності. Спілка користувалася кредитами на суму 8 млн 834 тис. злотих, в той час, як основний капітал продовжував становити 5 млн злотих [2, с. 26-27]. При цьому могла настати критична ситуація - чергове закриття підприємства і звільнення всіх робітників.

Напрями політики виробництва мінеральних добрив Польщі уряд впроваджував через "ТЕСП". 1 листопада 1927 р. його очолив призначений владою бригадний генерал Зигмунд Плятовський. За його керівництва (до 31 жовтня 1932 р.) здійснено такі основні заходи: збільшено акціонерний капітал до 20 млн злотих (оплата праці одного робочого дня становила в межах 2-4 злотих); реконструйовано фабрику хлорид калію і доведено її до запроєктованих потужностей; проведено успішні пошукові роботи, що дозволили весною 1929 р. розпочати будівництво нової копальні на віддалі 10 км на захід від Калуша в с. Голинь, яку ввели в дію в листопаді 1931 р. Побудовано промислові об'єкти з різноманітним устаткуванням. Цей період співпав із світовою економічно кризою ("великою депресією"), яка боляче вдарила по польській економіці. Криза в сільському господарстві вела до зниження цін на мінеральні добрива. Фінансовий стан підприємства не захитався завдяки старанній економії всіх витрат і постійному збільшенню продуктивності праці на всіх ділянках роботи акціонерного Товариства.

1 серпня 1933 р. головою Товариства став інженер Адам Подоський, який продовжив програму розвитку калійної промисловості. З інвестиційної програми, розрахованої на 1937-1940 рр., здійснено: поглиблено вентиляційну свердловину в шахті Голинь, побудовано склад і млин калійних солей. У згаданій програмі не обминули і третьої шахти в Стебнику на Львівщині. У 1937 р. на ній розпочали будівництво фабрики з виробництва добрив сульфат магнію. Найбільшим досягненням за часів керівництва А. Подоського було питання газового опалювання - чергова спроба пошуків газу на Калущині. В квітні 1935 р. розпочато буріння свердловини "Адам", а в серпні наступного року на глибині 700 м натрапили на газове родовище. В серпні 1937 р. свердловиною "Олександр" на глибині 750 м натрапили на ще багатше газове родовище. Газ обох свердловин, з'єднаний газопроводом, у значній мірі вирішив питання опалювання на калуській фабриці. В жовтні 1937 р. розпочато буріння третьої газової свердловини "Віктор". Сподівалися, що продукція газу з цих свердловин остаточно розв'яже питання опалювання калуського промислового басейну і відкриє великі технічні можливості.

Восени 1939 р. згідно з декларацією Народних зборів Західної України всі промислові підприємства, у тому числі "ТЕСП" - калійний комбінат, були націоналізовані радянською владою. У місті розпочато будівництво великого сажового заводу, газопроводу Калуш - Станіслав. Короткотривале "мирне життя" (не беручи до уваги масових репресій і чотирьох хвиль депортацій - примусове вивезення за межі Західної України близько мільйона мешканців регіону, кожного десятого) було порушене німецькими та угорськими

окупантами. Експлуатація родовищ калійних солей у 1941-1944 рр. була мінімальною. У цей час не використовували обґрунтовані і планові підходи щодо видобутку сировини. Сіль вибирали неподалік від ствола шахти за кілька десятків метрів, що й призвело до його "скривлення". З відступом фашистських військ і переходом лінії фронту шахти та комбінат зазнали часткових руйнувань.

За рік наполегливої праці щоденним виконанням і перевиконанням норм виробітку достроково відбудували першу чергу калійного комбінату, який був зруйнований. О 7-й годині 25 жовтня 1945 р. відбувся багатолюдний мітинг колективу комбінату, присвячений урочистому пуску першої черги підприємства. У тогочасній пресі ця подія широко висвітлювалася. Так, газета Калуського РК КП(б)У та виконкому Ради депутатів трудящих Станіславської області "Червона зірка" повідомляла: "З доповіддю виступив директор комбінату М. Булгаков. В своєму виступі начальник горного цеху А. Вересняк закликав робітників включитися в соціалістичне змагання на честь 28 роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції і з першого дня перевиконувати норми виробітку" [19]. В обласній газеті "Прикарпатська правда" у розлогій статті зазначалося, що "після мітингу відбувся урочистий пуск комбінату. Першими в шахту спускаються гірники північної дільниці зміни інженера Осипова. Через кілька хвилин на-гора піднялася прикрашена лозунгами і прапорцями перша вагонетка руди сильвініту. За нею одна за одною піднімаються інші вагонетки [20]. Робітники горного цеху виконали норми виробітку на 110 %, тобто дали 206 тонн руди. Добре попрацювали десятник ствола А. Гладкий і десятник зміни Б. Гумінлович. Бригада А. Васюти виконала норму на 120 %, машиністи В. Возняк та І. Мандрик - 110 % [19].

Після закінчення військових дій Другої світової війни на території Прикарпаття першочергова увага радянської влади зверталася на відновлення роботи калійного комбінату. Вже у 1945 р. Калуський калійний комбінат виробив 5 тис. тонн калійних добрив. Одночасно відбувалася й реконструкція виробництва, шахти "Голинь". Комбінат отримав гірничі комбайни, скреперні лебідки, безконтактні електровози, нові електробури, карбідні лампи замінено акумуляторними тощо. Протягом першої післявоєнної п'ятирічки здійснено масштабну розвідку виявлених родовищ калійних солей, здебільшого описаних ще дорадянськими дослідниками. У 1946 р. комбінат дав 18 тис. тонн калійних добрив, у 1950 р. - 65 тис. тонн [4, с. 251]. Застосування нових технологій і підходів значно підвищило продуктивність праці.

У постанові Ради Міністрів УРСР № 903 "Про затвердження проектного завдання на будівництво КХМК" від 10 червня 1960 р. вказувалося: "Прийняти пропозицію Станіславського раднаргоспу, Держплану УРСР і Держбуду УРСР про об'єднання запроектованих на основі проекту районної планівки Калуського промислового вузла до будівництва в районі м. Калуща, Станіславської області, Калуського калійного комбінату, Калуського магнієвого заводу, Західно-Українського хімічного комбінату і ТЕЦ в єдиний Калуський хіміко-металургійний комбінат".

Наступний крок - постанова № 173 Ради народного господарства Станіславського економічного адміністративного району "Про затвердження структури штатів дирекції по будівництву Калуського хіміко-металургійного комбінату" від 24 квітня 1961 р. - "Створити в складі управління нафтової і

хімічної промисловості дирекцію по будівництву КХМК" за підписом голови раднаргоспу А. Єременко. Видано наказ № 1 від 15 травня 1961 р., в якому сказано, що "керуючись постановою Станіславського Раднаргоспу № 173 від 24 квітня про організацію дирекції КХМК зарахувати на роботу в дирекцію Калуського ХМК, що будується: ст. інженером по обладнанню - інженера тов. С. Т. Вовк, ст. інженером-будівельником - інженера Р. М. Пасіку, інженером-енергетиком - інженера Л. І. Брусак, інженером-маркшейдером - В. С. Шипову, техніком - Л. М. Засядьвовка, секретар-машиністкою - Л. І. Буряк, прибиральницею - Я. Ф. Клапу, рахівником-касіром - К. І. Кушлик" за підписом в. о. директора КХМК І. Зацаріна [21].

У 1967 р. згідно з наказом Міністерства хімічної промисловості УРСР від 22 березня Калуський калійний комбінат об'єднано з КХМК. До складу КХМК входило кілька спеціалізованих виробництв, що використовували різну сировину, виготовляли широкий асортимент продукції і об'єднувалися між собою загальною технологією та управлінням. Структурний поділ підгалузей хімічної промисловості був умовним. До них належав гірничорудний комплекс, сульфатна, хлормагнієва і карналітова збагачувальні фабрики, магнієвий і ремонтно-механічний заводи. Будівництво КХМК вели трести "Західпромонтаж", "Хімметалургбуд" та інші спеціалізовані будівельні організації. З 1961 р. по 1967 р. обсяг будівельно-монтажних робіт зріс у 5 разів і сягнув 31 млн. крб. [4, с. 252].

В Українській РСР в одинадцяти областях розташовувалися потужні хімічні підприємства. Серед них такі, як Лисичанський, Дніпродзержинський, Черкаський, Сумський, Вінницький хімкомбінати, Костянтинівський хімзавод, Одеський суперфосфатний завод, Горлівський азотнотуковий завод, Київський комбінат хімічних волокон, Чернігівський комбінат синтетичного волокна. На території Львівської області знаходився Стебниківський калійний і Роздольський гірничо-хімічні комбінати, Івано-Франківської - Калуський калійний комбінат. Постанова ЦК КПУ і РМ УРСР "Про заходи по підвищенню економічної ефективності роботи підприємств хімічної промисловості Української РСР та забезпечення виконання ними виробничих завдань і соціалістичних зобов'язань на 1966 рік" від 29 квітня 1966 р. наголошувала, що за рахунок впровадження у виробництво найновіших досягнень науки і техніки значно зріс технічний рівень хімічної промисловості республіки. Важливі заходи здійснено по комплексній автоматизації і механізації виробничих процесів. На підприємствах республіки освоєно виробництво багатьох нових видів синтетичних смол і пластичних мас, пігментів, висококонцентрованих мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин, синтетичних волокон, барвників, миючих засобів тощо. Хімічні підприємства переведені на роботу на природнім газі і нових прогресивних видах сировини. Впроваджені та освоєні агрегати з високими техніко-економічними показниками дозволили підвищити продуктивність праці порівняно з 1958 р на 73 % і значно знизити собівартість продукції. Виконуючи соціалістичні зобов'язання, прийняті на честь XXIII з'їзду КПРС і XXIII з'їзду КП України, хіміки республіки за перший квартал 1966 р. виробили понад план мінеральних добрив 106,2 тис. т, сірки природної - 13,1 тис. т, аміаку - 7,9 тис. т і багато іншої хімічної продукції на загальну суму 15,5 млн крб. У постанові вказувалося, що в 1965 р. не виконав

державний план по випуску валової продукції Роздольський гірничо-хімічний комбінат [22, арк. 154-154]. Так, при плані 969,2 тис. т виробив 940 тис. т сірки. Невиконання плану виробництва сірки обумовлювалося допущеними помилками під час проектування розширення і реконструкції комбінату [23, арк. 158]. Вказана проблема була притаманна всім підприємствам, адже більшість робіт технологічного характеру виконувалися вперше і приходилося змінювати та доопрацьовувати проекти.

Значні капіталовкладення у хімічну промисловість дозволили розширити і реконструювати діючі підприємства Прикарпаття. "Другу молодість" пережила дослідно-збагачувальна фабрика. На ній повністю було реконструйовано обладнання, встановлено нові високопотужні агрегати - сталеві трубопроводи замінено титановими, більш стійкими до корозії. Продукція вироблялася у переобладнаних і розбудованих нових цехах. У 1965 р. стало до ладу підприємство з виробництва двоокису кремнію аеросилу (активного наповнювача при виробництві гуми, штучної шкіри, пластичних мас, мастил, фарб, запобігав злежуванню мінеральних добрив).

У 1966 р. вступила в дію шахта ім. 50-річчя Жовтня ("на вимогу колективу" було перейменовано калійний рудник "Ново-Голинь"). У 1967 р. почав діяти Домбровський кар'єр, на якому вперше у світовій практиці почали видобувати калійну руду ("камені родючості") відкритим способом. Проте у технологічному процесі виникла проблема, пов'язана з "микрою рудою", яку необхідно було у певних пропорціях змішувати із "сухою" з шахти. У цьому ж році освоєно виробництво поліакриламідів (ефективного коагулянта, що застосовувався в харчовій, гірничо-хімічній промисловості). Даний препарат широко використовувався при бурінні нафтових свердловин, очищенні питної води і промислових стоків, в текстильній та паперовій промисловості.

У грудні 1967 р. на КХМК вперше в практиці країни введена в експлуатацію хімічна фабрика з випуску безхлорних калійних добрив. Її потужність - 500 тис. т в рік, а також ряд інших продуктів: сульфат натрію - 110 тис. т, хлористий натрій - 170 тис. т, штучний карналіт - 800 тис. т, бішофіт - 60 тис. т і т. д. [24, арк. 48]. У 1969 р. споруджено магнієвий завод і цех рідкого хлору.

Під час будівництва гірничорудної бази і розбудови хімічного комплексу було затрачено 67,6 млн крб. "Львівгірхімпроект" на основі вихідних даних, виданих Всесоюзним науково-дослідним інститутом галургії (ВНДІГ), розробляв документацію на приміщення з видобутку і переробки калійних руд. У зв'язку із складністю та новизною технологічного процесу термін освоєння потужностей на хімфабриці перенесли аж на два роки. Цей термін закінчувався 1 липня 1971 р., однак потужність з випуску концентрованих мінеральних добрив була освоєна всього на 53,5 %, хлормагнієвої продукції на 25 %. У архівних матеріалах неодноразово вказується на те, "що це викликано цілою низкою причин. Складність процесу переробки полімінеральних руд по унікальній технології, яка освоюється вперше в калійній промисловості на великогабаритному технологічному обладнанні. Повільне освоєння потужностей хімфабрики пояснюється також тим, що проектною організацією "Львівгірхімпроект" допущені великі помилки..." [25, арк. 35, 37]. Вагому допомогі хімікам надавали науковці. Колишня Калуська науково-дослідна лабораторія ВНДІГ виросла у філіал. Співробітники п'яти

лабораторій філіалу, його секторів і творчих груп займалися питаннями видобутку і ефективної переробки полімінеральних руд, впровадженням нової техніки, удосконаленням технологічних процесів. Об'єм науково-дослідних робіт у 1964 р. склав - 90 тис. крб., у 1970 р. - 370 тис. крб., а в 1975 р. - 700 тис. крб. У зв'язку з різким збільшенням виробництва хімічної продукції і зростаючими об'ємами науково-дослідних робіт, неодноразово органами влади піднімалося клопотання про реорганізацію Калуської науково-дослідної лабораторії [26, арк. 15-16].

Срібної і двох бронзових медалей ВДНГ СРСР удостоєний полімербетон, розроблений Калуським філіалом. Цей новий матеріал застосовувався при виготовленні різних конструкцій, апаратів і резервуарів для захисних покриттів. Він відзначався високою стійкістю до кислот, розчинів мінеральних солей. Від впровадження газоочисної труби на Стебниківському калійному комбінаті Львівської області було одержано 800 тис. крб. умовної річної економії. Подібні агрегати були змонтовані пізніше на сульфатній і хлормагнієвій збагачувальних фабриках виробничого об'єднання "Хлорвініл" [3, с. 26].

Необхідно віддати належне зусиллям хіміків. Завдяки творчому підходу до справи вдалося збільшити розчинення руди і вилучення з неї калію. Цьому сприяла й нова техніка - водяні та аміачні кристалізатори, триступінчасті вакуум-кристалізаційні апарати, модернізовані конструкції печей кип'ячого шару, апарати зануреного горіння тощо. З кожним роком збільшувався випуск калімагнезії, сульфату калію, кухонної солі, лугів. Витрати руди на виробництво тонни добрив зменшилося вдвоє. Завдяки результату творчих пошуків головного технолога сульфатної фабрики П. Легеня і робітників ремонтної служби - Й. Вальнюка, М. Савчія, П. Даніва почали отримувати концентровані добрива з флотоконцентрату, який раніше викидався. Це дозволило щодоби додатково одержувати 200 тонн "гранул родючості".

У 1970 р. колектив КХМК, незважаючи на труднощі в освоєнні технології виробництва і проектних потужностей на сульфатній та хлормагнієвій фабриках, добився виконання державного плану за такими показниками: з валової продукції на 101,2 % (у порівнянні з минулим роком вона зросла на 40 %); з товарної продукції - 101,4 % (39,3 %); з реалізації готової продукції - 100,8 % (43 %); з продуктивності праці 100 % (25,1 %). Проте план випуску карбомідних смол через невідпрацьованість технологічної схеми отримання газофазним методом (освоювався вперше в промисловості) було виконано лише на 12 %; металічного магнію - 47,5 %. На кінець 1970 р. комбінат вийшов із "зверхплановими збитками" на суму 8,5 млн крб. [26, арк. 19-20].

Гігант хімічної індустрії Прикарпаття продовжував нарощувати свої виробничі потужності. Виробництво отрутохімікату цинебу почало діяти у 1971 р. На ньому виготовляли засоби хімічного захисту рослин. Це було єдине в СРСР підприємство з виробництва цинебу, вкрай необхідного для виноградарства, садівництва, овочівництва в Молдавії, Грузії, Азербайджані, Киргизії та інших республіках країни. З різних кінців Радянського Союзу прибувала молодь на спорудження виробничих об'єктів. Будівництво структурних підрозділів комбінату було оголошено комсомольсько-молодіжною будовою. Масове поповнення робочої сили відбувалося як за рахунок довколишньої сільської молоді, так і залучення з різних регіонів

республіки і країни. На Прикарпаття прибув й слюсар Тепержан Єліусизов. Йому путівку в життя дала праця на рудниках в Балхаші, а пізніше на одному з комбінатів у Теміртау. В глибину віків сягали дружні взаємовідносини українців і казахів. Біля її витоків стояв Т. Шевченко, чийм іменем названо столицю нафтовиків Мангишлаку [3, с. 24-25].

У 1973 р. введено в дію виробництво чотирихлористого вуглецю і перхлоретилену. Чотирихлористий вуглець використовувався як розчинювач жирів і масел, смол і лаків, а також як обезжирюючий засіб у шкіряній промисловості та машинобудуванні. Це ефективний прискорювач у виробництві каучуку, екстрагент для парфюмерії. Перхлоретилен мав ще ширше застосування. Він був необхідний для хімчистки одягу, парафозного обезжирювання деталей із кольорових металів, для чистки сирі шерсті, стерилізації при консервуванні тощо. Напередодні 1974 р. почало діяти виробництво хлору і каустичної соди. На ньому виготовлявся зріджений хлор, частина якого йшла на забезпечення власних потреб, решта - відправлялася на інші хімічні підприємства країни. Відпала необхідність завозити з-за кордону і каустичну соду.

Найважливішою ланкою технологічного процесу на КХМК була сульфатна збагачувальна фабрика. На ній виготовлялися висококонцентровані мінеральні добрива, а відходи - луги частково використовували як сировину для одержання магнею. Вони ще проходили через хлормагнеєву і карналітову збагачувальні фабрики.

25 жовтня 1974 р. - пам'ятна дата не лише для мешканців Калуша, Ленінвароша (УНР), а й Української РСР і СРСР. "Червоною зваркою" було названо накладання останнього шва на етиленпроводі, що проліг через 100 км угорської землі і більше як 200 км української, біля угорського с. Берегдароц. Значну частину нафтопродуктів, що виробляв олефіновий завод Тісайського хімічного комбінату УНР, розпочали поставляти в Радянський Союз через унікальну споруду - 333-кілометровий трубопровід діаметром 330 міліметрів. З нагоди цієї важливої події відбувся мітинг на радянсько-угорському кордоні, на якому з промовами виступили міністр важкої промисловості УНР Д. Секер та міністр хімічної промисловості СРСР Л. Костандов. Після урочистого мітингу радянська делегація в складі першого секретаря Івано-Франківського обкому компартії України П. Безрука та першого секретаря Калуського міськкому компартії І. Посторонка, директора КХМК А. Кондратенка та секретаря парткому Р. Кондратюка, відвідала Ленінварош і Тісайський хімічний комбінат [27].

У архівних матеріалах зберігається доповідна записка, яка свідчить, що "у неофіційних розмовах під час перебування наших спеціалістів в УНР у кінці лютого 1973 р., керівники міністерства важкої промисловості Угорщини піддавалися сумніву. Говорили, що несвоєчасний ввід нашого виробництва (будівництво виробництва етилену в УНР випереджувало будівництво виробництва вінілхлориду на КХМК на рік), підірве економіку республіки і відродить думку, яка існувала до заключення міжурядового договору з цього питання. Вона зводилася до того, що в розвитку хімії в УНР треба орієнтуватися не на СРСР, а на ФРН" [28, арк. 67].

Радянська бюрократична командно-адміністративна система вимагала погодження виробничих питань серед сотень міністерств і відомств. Тому

забезпечення необхідними матеріалами і обладнанням відбувалося із запізненням, проектні рішення досить часто необхідно було доопрацьовувати і змінювати. Перший секретар ЦК Компартії України В. Щербицький особисто "тримав питання на контролі", пов'язані з Держпостачом, Мінхімпромом, Мінхіммашом, Мінчорметом СРСР. ЦК КПУ "вживав всі заходи" для забезпечення виконання спеціальної постанови ЦК КПРС "Про незадовільний хід будівництва виробництва вінілхлориду, полівінілхлориду на Калуському хіміко-металургійному комбінаті міністерства хімічної промисловості і етиленпроводу "УНР - Калуш" від 22 листопада 1973 р. Протягом року необхідно було освоїти більше 30 млн крб., змонтувати 4 тис. т металічних конструкцій і т. д. Виконання такого обсягу робіт залежало від своєчасних поставок відповідного обладнання [29, арк. 35]. Складовою частиною єдиного комплексу, який здійснювала "Олефінова програма", було виробництво хлорвінілу і поліхлорвінілової смоли на об'єднанні "Хлорвініл" (наказом по міністерству хімічної промисловості № 300 від 25 квітня 1975 р. Калуський хіміко-металургійний комбінат перейменовано у Калуське виробниче об'єднання "Хлорвініл"). 22 лютого 1975 р. отримана перша тонна калуського хлорвінілу. У вересні того ж року була освоєна потужність всієї установки. Всього через чотири роки зміна майстра І. Кулика випустила мільйонну тонну хлорвінілу. В грудні 1975 р. хлористий вініл атестували на державний Знак якості. Полівінілхлорид мав чимало переваг над іншими полімеризованими пластиками. Він не горить, не замерзає, легко сполучається з іншими матеріалами, не піддається дії сірчаної та соляної кислот, не має ні запаху, ні смаку, прозорий, добре фарбується в будь-який колір органічними або мінеральними барвниками, майже не розбухає у воді. Завдяки такому поєднанню властивостей полівінілхлорид широко почав застосовуватися в хімічній, електротехнічній, легкій промисловості, в будівництві. На його основі виготовлялося до 150 найменувань матеріалів різного призначення, що дало можливість заощадити значну кількість пряді, каучуку тощо. У 1980 р. ВО "Хлорвініл" здобуло свою першу міжнародну нагороду "Золотий Меркурій" за успішне виконання експортних поставок. У 1981 р. ВО "Хлорвініл" випускало 40 видів промислової продукції, 16 з яких або 55 % від загального обсягу - зі Знаком якості. Технологічну сировину об'єднанню поставляли 32 підприємства. Із 1200 підприємств СРСР надходило обладнання і допоміжні матеріали. Щодня підприємство відправляло споживачам 70 і більше цистерн хімічної продукції [21].

Невідкладною проблемою на ВО "Хлорвініл" ставав ріст об'ємів незавершеного будівництва, що обумовлювалося зменшенням асигнувань річними планами капітального будівництва. Згідно контрольних цифр на 1976-1978 рр. планувалося 149,2 млн крб. капвкладень, а фактично виділено - 75,6 млн крб., або 50 %. Будівництво гіганта хімічної індустрії краю здійснювалося згідно комплексної проектно-кошторисної документації, затвердженої постановою Ради Міністрів УРСР № 903 від 16 квітня 1960 р. Вказана постанова окреслювала вартість будівництва у суму 248 млн крб., яке й розпочалося у 1961 р. Згідно окремих рішень уряду на "додаткові заходи", кошторис постійно змінювався. Вартість будівництва згідно "титульного списку" на 1976-1980 рр., затверджена Мінхімпромом і узгоджена з Держпланом СРСР, складала 971,24 млн крб. [30, арк. 39, 41].

З початку 80-х років ХХ ст. виробниче об'єднання "Хлорвініл" опинилося у важкому фінансовому становищі, розпочався спад виробництва основних видів продукції. Вже на 1 січня 1983 р. неплатежі склали 22,6 млн крб., в тому числі поставщикам - 8,8 млн крб. Підприємство зійшло на особливий режим кредитування і розрахунків. Як свідчать архівні документи - "основна причина такого стану справ полягала у невиконанні плану виробництва продукції і отримання прибутків, а також труднощі з відгрузкою готової продукції через нестачу вагонів" [31, арк. 10].

У відповідності до постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР № 1019 від 19 жовтня 1981 р. на Калуському виробничому об'єднанні "Хлорвініл" передбачалося ввести у 1987 р. в експлуатацію новий рудник "Пійло", який мав забезпечувати сировиною виробництво калійних добрив і металічного магнезю. Кошторисна вартість пускового комплексу сягала 43 млн крб. Для запуску рудника в експлуатацію необхідно було здійснити 56 км підземних гірничих виробіток, вибрати 362 тис. кубометрів гірничої маси, вкласти 12,6 тис. кубометрів бетону і змонтувати 11 тис. т металокопцювання. Вартість даних робіт складала 19,5 млн крб. [32, арк. 59].

Основним фактором, який вирішував розвиток "Хлорвінілу" на 1981-1985 рр., стала необхідність створення власної сировинної бази для діючого виробництва вінілхлориду потужністю 250 тис. т, у зв'язку з припиненням з 1 січня 1986 р. дії міжурядового договору від 15 вересня 1970 р. між СРСР і УНР про постачання етилену в кількості 130 тис. т у рік. Будівництво в Калуші етиленового виробництва на базі установки ЕП-300 на основі бензинових фракцій, які поставлялися б залізничним транспортом з діючих в республіці нафтопереробних заводів, дозволяло вирішити питання про створення вітчизняної сировинної бази, навіть транспортування його по етиленпроводу Калуш - Ленінварош в УНР. Для установки ЕП-300 на базі бензинових фракцій капітальні вкладення становили 146,4 млн крб. Будівництво даної установки і організація переробки олефінів дозволили збільшити товарну продукцію підприємства з 202 до 445 млн крб. [33, арк. 61]. У грудні 1986 р. на "Хлорвінілі" завершено будівництво і введено в експлуатацію виробництво етилену - потужністю 250 тис. т в рік, а обладнання для очисних споруд замовлялося тільки на 1988 р. У зв'язку з недостатнім фінансуванням зведення очисних об'єктів переносилося на 1989 р. [34, арк. 45].

У хімічну індустрію області входив Івано-Франківський завод тонкого органічного синтезу (ТОС). У відповідності з постановами ЦК КПРС і РМ СРСР № 950 від 19 листопада 1970 р. і № 569 від 12 серпня 1971 р. було розпочате його будівництво. Проектом постанов з розвитку промисловості хімічних волокон передбачалося капітальні вкладення на промислове будівництво заводу у поточній п'ятирічці у сумі 76,7 млн крб., у тому числі на будівельно-монтажні роботи - 52,2 млн крб. Ввід першої черги виробничих потужностей планувалося вже у 1973 р., а у 1975 р. не тільки всіх запроєктованих, а й додаткових - з виробництвом хімічних добавок для полімерних матеріалів [26, арк. 111, 128]. В силу різних обставин, завод став до ладу лише у 1976 р. Його продукція десятків найменувань, що застосовувалася у різних галузях промисловості та побутовій хімії, була популярною за межами республіки (високоєфективний відбілювач білизни "Лілія").

Згідно з планом економічного і соціального розвитку СРСР на 1980 р. і у відповідності з постановою Ради Міністрів СРСР № 148 від 18 лютого 1980 р. на ТОСі в третьому кварталі вводилося в експлуатацію виробництво активних барвників потужністю 800 т. Економічна вигода полягала в тому, що для підприємств легкої промисловості у валюті закуповувалося у капіталістичних країнах 700 т необхідних барвників [35, арк. 57]. Рівень використання виробничих потужностей заводу за період 1981-1983 рр. був низьким і складав відповідно 59, 64,7, 67,2 %. У зв'язку з цим народному господарству недодано продукції на суму 126,6 млн крб. На заводі також залишався досить високим рівень використання ручної праці - 39,8 % [36, арк. 33].

За роки XI п'ятирічки на Івано-Франківському заводі ТОС введені в дію потужності по виробництву активних барвників на імпортному обладнанні на загальну суму капіталовкладень більше 85 млн крб. Через відсутність сировини і обмеження збуту готової продукції весною 1985 р. використовувалося 20-50 % потужностей, фондвіддача знизилася з 64 до 32 коп. Повне завантаження потужностей підприємства дозволило б збільшити випуск продукції на 30 млн крб. в рік [36, арк. 20].

Поряд з ВО "Хлорвінілом" і ТОСом існували і невеликі підприємства - Івано-Франківський хімзавод (спеціалізувався на випуску ялинкових прикрас, побутової хімії); Джурівський хімзавод, який у 1982 р. випускав 130 т спиртових чорнил для авторучок, 8 млн упаковок синьки малярної, 800 т олифи, іграшки, гончарний посуд, товари культурно-побутового і господарського призначення [37, арк. 102].

Упродовж другої половини ХХ ст. екологічна ситуація на Прикарпатті ускладнювалася, стан атмосферного повітря погіршувався. Одним із головних винуватців цього було офіційно назване виробниче об'єднання "Хлорвініл", котре, за висновками природоохоронних органів, систематично не виконувало завдання ЦК КПРС і РМ СРСР щодо забезпечення очистки відпрацьованих газів відповідно до рівня, передбаченого санітарними нормами. За даними Калуської санепідемстанції, 44 % проб хлористого водню перевищувало гранично допустимі норми концентрації санітарно-захисних та житлових зон. Основним джерелом надходження хлору в атмосферу був магнієвий завод, котрий щодоби викидав близько 2 т шкідливих речовин. У січні 1978 р. валовий викид шкідливих речовин в атмосферу складав близько 40 тонн/добу, в тому числі 18 тонн/добу пилу калімагnezію, 3 тонни/добу дихлоретану, 2 тонни/добу хлору, 1 тонну/добу полівінілхлориду, 0,5 тонни/добу ценебу і т. д. [14, с. 190]. Ця інформація "осідала" у різноманітних звітах, а під "штрафні санкції" підпадали другорядні підприємства.

Отже, хімічна промисловість може своєчасно і якісно забезпечувати економіку необхідною продукцією, а сільське господарство мінеральними добривами при умові великих і гарантованих капіталовкладень. Розвиток гірничо-калійного виробництва не може бути випадковим, як ми це бачимо з досвіду попередніх століть. Занедбання одного етапу видобутку чи однієї ланки промислового комплексу фатально відбивається на цілому виробництві. Упродовж різних історичних етапів у видобутку калійних солей найбільш наболілим питанням була відсутність належного фінансування і підтримка виробництва державою. Особливо яскраво про це свідчать події 1920-1930 рр. - розбудова промислового комплексу за Польщі і радянської епохи.

Постійне розширення виробничих потужностей, модернізація діючих підприємств сприяли нарощуванню випуску необхідної продукції. У структурі виробництва зростав випуск синтетичних смол, поліакриламід, мінеральних добрив, засобів захисту рослин, металічного магію, синтетичних барвників, хімічних волокон, каустичної соди, аеросилу, полівінілхлориду, етилену тощо. Постійні затримки з освоєння нових виробництв і монтажу були зумовлені низкою чинників: помилками проектувальників, невчасним постачанням, організаційними негараздами. Водночас на підприємствах галузі накопичувалася велика кількість невстановленого імпортного обладнання й устаткування, невирішених технічних проблем.

Хімічні підприємства вимагають значно більше капіталів, ніж підприємства іншого типу. Калійна промисловість вимагала великих інвестиційних капіталів, а також значних оборотних для самої експлуатації. Це зв'язано з такими вимогами: по-перше, калійні солі залягають не суцільними і безперервними пластами, а також не мають однакового хімічного складу. Звідси необхідність постійних і дуже дорогих пошукових робіт - свердлінь з поверхні для вивчення площ. У розбудованій шахті - немає постійної протяжності корисного пласту. По-друге, соляна порода значно твердіша, ніж вугільна. Це збільшує кошти на експлуатацію, особливо вибухових засобів. По-третє, все устаткування як під землею, так і на поверхні швидко виходить з ладу через хімічну корозію, вимагає дорогого обслуговування, періодичних ремонтів. Це призводить до високої амортизації устаткування. Якщо у досліджуваній період увага акцентувалася на питаннях видобутку і переробки полімінеральних руд Калуського родовища, то в даний час - проблемах, пов'язаних з існуванням небезпечного Домбровського кар'єру, просіданням ґрунту над шахтними виробітками, відходами хімічного виробництва.

-
1. Калуш завис над прірвою / С. Якименко // Західний Вісник. 6 травня 2011.
  2. Виробництво калійних солей в Польщі / Ю. Грайнер [пер. з польськ. І. Р. Косара]. - Львів, 1938 р. - 41 с.
  3. Гаврилів О. С. Обрії нового Калуша / О. С. Гаврилів. - Ужгород : Карпати, 1976. - 71 с.
  4. Історія міст і сіл Української РСР : Івано-Франківська обл. [Бернацек Т. В., Васюта І. К., Владико Н. М. та ін.] ; під ред. О. О. Чернова. - К. : Головна редакція Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1971. - 639 с.
  5. Грабовецький В. Історія Калуша. З найдавніших часів до початку ХХ ст. / В. Грабовецький - Дрогобич : Видавнича фірма "Відродження", 1997. - 224 с.
  6. Ониськів М. Пісні бойківського села Петренка / М. Ониськів, Г. Книш, Д. Мельник. - Львів : Камула, 2013. - 192 с.
  7. "Хлорвинил" вчера, сегодня и завтра / Н. П. Хвостин, И. М. Гах, М. И. Парило и др. : редкол. : О. Н. Романенко и др. - Ужгород : Карпати, 1986. - 86 с. - "История фабрик и заводов".
  8. Комплексное освоение калийных месторождений Предкарпатья / Б. Г. Тарасов, П. К. Гаркушин, В. М. Глоба. - Львов : Вища школа, 1987. - с. 128.
  9. Производство концентрированных калийных удобрений из полиминеральных руд / Ю. Н. Луныков, Н. В. Хабер. - К. : Техніка, 1980. - 158 с.
  10. Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття / В. Грабовецький. - Івано-Франківськ, 1994. - Т. III. - 168 с.
  11. Баран В. К. Україна : новітня історія (1945-1991 рр.) / В. К. Баран. - Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. - 670 с.
  12. Васюта С. І. Радянський екоцид в Україні : історичні витоки та труднощі подолання

- / С. І. Васюта. - Тернопіль : СМП "Астон", 2000. - 536 с.
13. Васюта О. А. Проблеми екологічної стратегії України в контексті глобального розвитку / О. А. Васюта. - Тернопіль : Галдрук, 2001. - 600 с.
  14. Гумен Ю. Є. Урбоекологічні проблеми Західного регіону України 1960-1990 рр. : історичний аспект / Ю. Є. Гумен. - Тернопіль : Вектор, 2008. - 264 с.
  15. Давидович С. Н. Соціально-економічні процеси в Івано-Франківській області в другій половині 60 - 80-ті роки ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / С. Н. Давидович. - Тернопіль, 2012. - 19 с.
  16. Крайник О. П. Економічний розвиток регіону / О. П. Крайник. - Львів, 2002. - 294 с.
  17. Малярчук О. М. Тоталітаризм проти західноукраїнського села / О. М. Малярчук. - Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. - 228 с.
  18. Чигур Р. Ю. Соціально-екологічні процеси в Західному регіоні України 70 - 80-х років ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / Р. Ю. Чигур. - Львів, 2003. - 22 с.
  19. Дамо країні 1000 вагонів мінеральних добрив // Червона зірка. 27 жовтня 1945 р.
  20. Калушський комбінат вступає в ряди діючих // Прикарпатська правда. 27 жовтня 1945 р.
  21. Спогади Подобайла Миколи Степановича, пройшов шлях від майстра до начальника управління інформаційних технологій. Трудовий шлях розпочав з 15 травня 1968 р. до 31 грудня 2009 р. Краєзнавець, керівник народного музею історії та трудової слави ТОВ "Карпатнафтохім" і ПрАТ "Лукоор" м. Калуша.
  22. Державний архів Львівської області (далі - ДАЛО).-Ф.П 3.-Оп.9.-Спр. 233.-Арк. - 280.
  23. ДАЛО.-Ф.П 3.-Оп.9.-Спр.248.-Арк.189.
  24. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. -Ф. Р 2.-Оп.13.-Спр.4244.-Арк. 359.
  25. Державний архів Івано-Франківської області (далі - ДАІФО).-Ф. П 1.-Оп.1.-Спр.3676.-Арк.176.
  26. ДАІФО.-Ф. П 1.-Оп. 1.-Спр.3611.-Арк.243.
  27. Ще один знак великої дружби // Прикарпатська правда. 27 жовтня 1974.
  28. ДАІФО.-Ф. П 1.-Оп. 1.-Спр.3813.-Арк.216.
  29. Центральний державний архів громадських об'єднань України. -Ф. 1.- Оп.25.-Спр.903.-Арк.37.
  30. ДАІФО.-Ф. П 1.-Оп. 1.-Спр.4492.-Арк. 162.
  31. ДАІФО.-Ф. П 1.-Оп. 1.-Спр.4909.-Арк.204.
  32. ДАІФО.-Ф. П 1.-Оп. 1.-Спр.4907.-Арк.126.
  33. ДАІФО.-Ф. П 1.-Оп. 1.-Спр.4617.-Арк.195.
  34. ДАІФО.-Ф. П 1.-Оп. 1.-Спр.5290.-Арк.203.
  35. ДАІФО.-Ф. П 1.-Оп. 1.-Спр.4608.-Арк.177.
  36. ДАІФО.-Ф. П 1.-Оп. 1.-Спр.5004.-Арк.40.
  37. ДАІФО.-Ф. Р 295.-Оп.5.-Спр.5140.-Арк.344.

Малярчук О. М. СТАНОВЛЕНИЕ ХИМИЧЕСКОЙ ИНДУСТРИИ ПРИКАРПАТЬЯ: УСПЕХИ И ПРОБЛЕМЫ

В статье проанализированы этапы экономического развития края от традиционных промыслов, ремесленного производства к предприятиям фабричного типа и современного производственного объединения, история зарождения и становления химической отрасли промышленности в процессе совершенствования солеварения, открытие калийных солей, основания на этой базе первых акционерных обществ во времена Австрийской империи и до "гиганта химической промышленности Прикарпатья" ХХ века - "Хлорвинила".

Malyarchuk O. M. FORMATION OF CHEMICAL INDUSTRY IN PRECARPATHIAN REGION: PROGRESS AND PROBLEMS

This article deals with the stages of economic development of the region from traditional crafts to factory type companies and modern production association. It analyzes the history of origination and formation of the chemical industry in the process of development of salt production, potassium salts discovery, the foundation on this basis the first joint-stock companies in the times of the Austrian Empire and the "Carpathians' chemical industry giant" of the twentieth century - the "Hlorvinil".

Отримано 23.05.2014